

A hologram

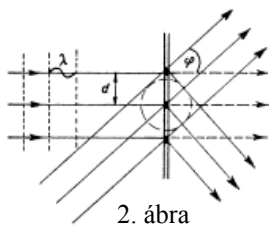
Az utóbbi években vált ismeretessé a hologram néven említett ábrázolási eljárás. Ha térbeli tárgyról, lencsével leképezve közönséges fényképet készítünk, akkor a tárgy képét egy bizonyos pontból nézve kapjuk meg, és magától értetődően az egész tárgy képéhez az egész fénykép területére szükség van. Ha a tájképről levágjuk az eget, akkor az már nincs rajta a képen. Ezzel szemben a hologram nem lencsés leképezéssel, hanem az interferencia felhasználásával készül. Meglepő, első pillanatban érthetetlen tulajdonsága, hogy olyan térbeli képet ad, amely a nézés iránya szerint a tárgy részeit különböző viszonylagos helyzetekben mutatja, más szóval parallaxis-eltérések észlelhetők. A sík lemezen rögzített hologramot nézve a képet bizonyos mértékben körülsétálhatjuk, mögéje nézhetünk. Azonkívül a hologramot szét lehet darabolni, és mindegyik része továbbra is az egész tárgyat mutatja.

A hologram működését elemi úton is megérthetjük. Ennek érdekében két fénytani jelenséget kell emlékeztünkben felidézni.

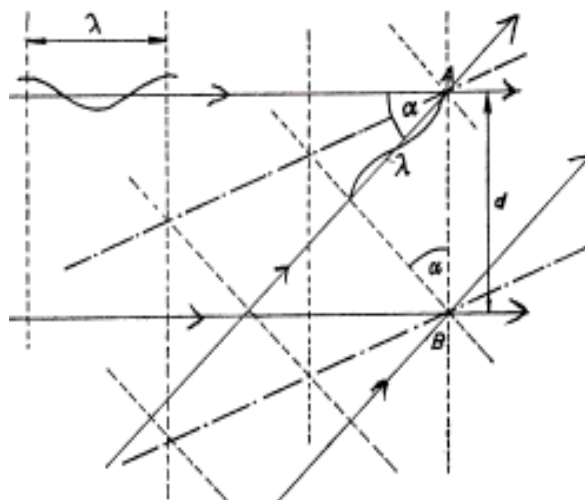
1. *Hullámmezők találkozása.* Az 1. ábrán balról jobbra, vízszintesen halad egy síkhullám. Ezen fénysebességgel haladnak jobbra a hullámhegyek, egymástól λ hullámhossznyi távolságban. Szaggatott vonalak tüntetik fel, a haladási irányra merőlegesen azokat a helyeket, ahol a hullámhegyek egy bizonyos pillanatban találhatók. De egy másik, ugyanilyen síkhullám is érkezik, az elsővel α szöget bezáró irányból. A haladási irányra merőlegesen itt is be vannak jelölve a hullámhegyeket szállító hullámfelületek. Azonnal belátható: az egyező fázisú hullámfelületek találkozási helyein állandóan erősítés megy végbe, és a térben a két hullám szögfelezőjében állandóan erős a hullámzás (ábránkon az eredményvonallal rajzolt helyeken).

Pontosan ilyen ábrát látunk, ha a víz felszínén találkozik két hullám, például egy falon történő visszaverődés következtében. Gondolatmenetünkkel sok interferencia-jelenséget tárgyalhatunk. Ha például hullámterünkbe az AB ernyőt állítjuk, ezen sötét és világos helyek sorozatát látjuk. Két világos (illetve két sötét) hely távolsága az ernyőn:

$$d = \frac{\lambda}{\sin \alpha}.$$

2. ábra

1. ábra

2. *Az optikai rács.* Az optikai rács rések állandó távolságú sorozata (2. ábra, d rácsállandó). Ha a rácsra síkhullám érkezik, a Huygens-féle jelenség értelmében minden résből gömbhullámok indulnak tovább. A φ szögben induló hullámok akkor erősítik egymást, ha $d \sin \varphi$ útkülönbségük egyenlő a hullámhosszal (első erősítés esetében): $\lambda = d \sin \varphi$.

A bal oldal felé is indulnak gömbhullámok, ha lehetséges a megfigyelésük, erre felé is észlelünk erősítést, fényt $\sin \varphi = \lambda/d$ irányban.

Most már következhet a hologram magyarázata (3. ábra). Készítsünk a P pontban elhelyezett kis tárgyról, hengerről hologramot. Alulról, jobbról párhuzamos sugárnyalábot bocsátunk P tárgyra. Ezek egy része visszaverődik, szóródik P tárgyon, és a szórt hullámok gömbalakban terjednek. A nagy távolság következtében a szórt fény hullámfelületének kis darabja A -ban gyakorlatilag sík, sugarai szinte párhuzamos egyenesek. A rá merőleges hullámfelületeket itt is szaggatott vonalak tüntetik fel. Ne felejtsük el, ábránk nem lehet méretarányos, hiszen a rajzban szereplő hullámhosszakhoz viszonyítva PA távolságnak kilométeresnek kellene lennie.

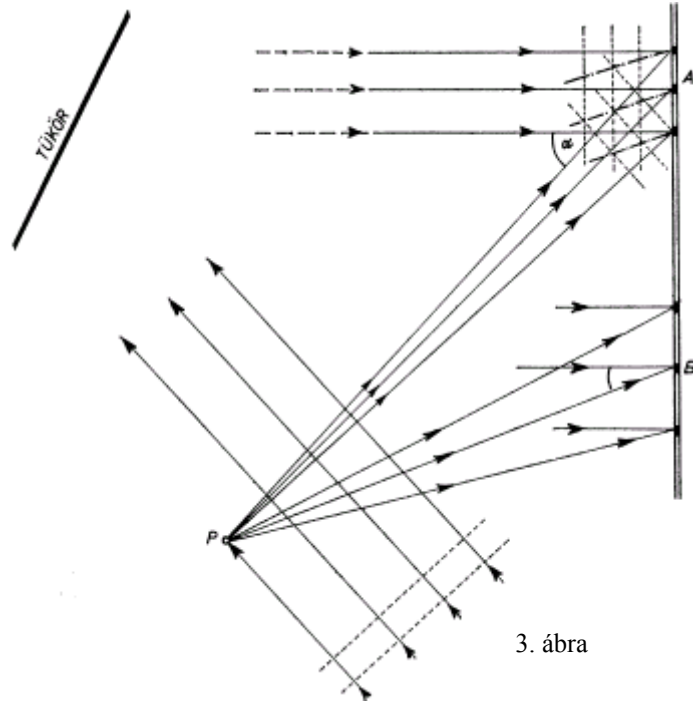
A megvilágításra használt, fény-nyaláb nagy része elhalad P tárgy mellett. Ezeket egy tükörrel visszaverjük A pont irányába. Ennek a nyalábnak referencia-nyaláb a neve. A pontban a tárgyról szórt fény és a tükörről visszavert referencia-nyaláb α szög alatt találkozik és átjárja egymást. Az eredmény:

egyenesek mentén erősítések keletkeznek (az eredményvonalak). Az AB síkba helyezett fényképezőlemezre optikai rács fényképeződik, amelynek rácsállandója $d = \lambda/\sin \alpha$. A lemez B pontjában is ugyanez történik, de mivel itt a szög kisebb, ennek a rácsnak nagyobb a rácsállandója. Természetesen A és B között mindenütt optikai rács fényképét kapjuk, állandóan növekvő rácsállandóval. Megfelelő idejű megvilágítás után a lemezt előhívják.

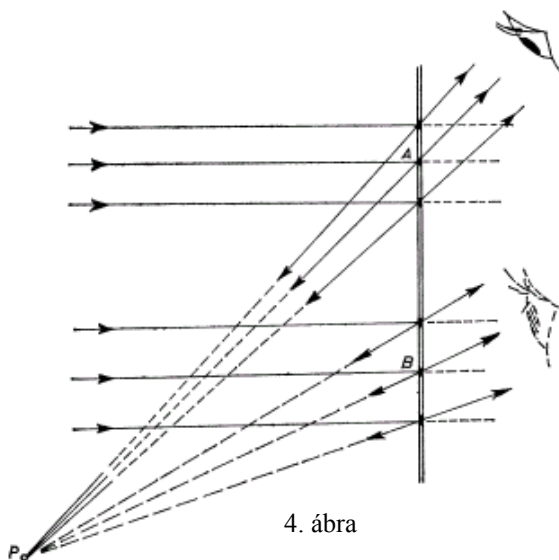
Ezután gyönyörködni fogunk elkészült hologramunkban (4. ábra). A lemezt balról λ hullámhossúságú fényvel világítjuk át. A pontban úgy viselkedik a hologram, mint egy optikai rács, tehát az első erősítés $\sin \varphi = \lambda/d$ irányban keletkezik. Mivel $d = \lambda/\sin \alpha$, ezért

$$\sin \varphi = \lambda : \frac{\lambda}{\sin \alpha} = \sin \alpha, \Rightarrow \varphi = \alpha.$$

Vagyis a rácsról távozó sugarakba tekintő szem ugyanolyan α irányban lát fényt, látja P -t, amely irányban a felvételkor, a 3. ábrán a P -ről szórt sugarak A -ban a lemezt érték. Ha a szem B -nél néz a hologramra, az itt ritkább rács kisebb szögben adja az első erősítést, és a rácsról távozó fénysugarak szintén az eredeti helyen levő P -ből látszanak jönni. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a 3. ábrán P tárgyról az A pontba érkező sugarak nem egészen párhuzamosak, ezért a

3. ábra

4. ábra

rácsállandó A pont környezetében sem egészen egyenletes, feljebb kissé sűrűbb, lejjebb kissé ritkább. Így az A -ból a szem felé induló sugarak nem egészen párhuzamosak, hanem kissé széttartóak, tehát a szem egészen pontosan P -ben lát virtuális képet. A balfelé induló sugarak összetartók és éppen P -ben reális, ernyőn felfogható képet adnak.

Egy valóságos tárgy igen sok P -hez hasonló részecskéből áll, amelyek mindegyikéről az elmondottak szerint kapunk virtuális és reális képet. A hologram minden tulajdonsága érthetővé válik. A tárgy különböző oldalokról történő látása, körüljárhatósága azt jelenti, hogy a hologram különböző helyein nézve keresztül P pontot és társait mindig az eredeti térbeli elhelyezésük szerint látjuk, a nézési helynek megfelelő perspektíva szerint. Amikor az A körüli helyen nézünk át, a többi lemezrészelt eldobhatjuk, mégis látjuk a tárgy egészét úgy, ahogyan azt A -ból látni lehet. Egy megcsonkított optikai rácson át nézve a higany színeképet, nem hiányzik például az ibolyaszínű vonal. Természetesen ha a hologram B körüli részét elajándékoztuk, akkor már nem járhatjuk addig körül a tárgyat, hogy a B -nek megfelelő perspektívából is nézzük. Azonkívül addig sem lehet darabolni a hologramot, amíg a rács egyetlen eleme marad már csak meg.

Feltétlenül kiemelendő, hogy a hologram készítéséhez és nézéséhez elkerülhetetlenül koherens fény kell, vagyis olyan, amelynél minden pillanatban, minden részben együtt megy végbe a rezgés, rendezetlen fázisugrálások nélkül. A P -ről szórt fény és a referencia-nyaláb kölcsönös fázisviszonyának állandónak kell maradnia. A felvételhez feltétlenül lézer kell, a nézés történhet esetleg spektrál-lámpával, kis lyukon át.

Megjelent a Középiskolai Matematikai Lapok 1971. decemberi számában